

e-ISSN: 2630-631X

Article Type

Research Article

Subject Area

Economy

Vol: 8 Issue: 59

Year: 2022 MAY

Pp: 858-867

Arrival

25 February 2022

Published

30 May 2022

Article ID 62306

Doi Number<http://dx.doi.org/10.29228/8/smryj.62306>**How to Cite This Article**

Nalçakan, U. & Yılmaz, Z. (2022). "1980-2018 Dönemi Türkiye'de Dolarizasyon(Para İkamesi) Oranı", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 8(59): 858-867

Social Mentality And Researcher Thinkers is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

1980 -2018 Dönemi Türkiye'de Dolarizasyon (Para İkamesi) Oranı

The Dollarization Rate for the Period 1980-2018 in Turkey (Currency Substitution)

Utku NALÇAKAN¹ Zeki YILMAZ² ¹ Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD, Kütahya, Türkiye² Dr.Öğr.Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kütahya, Türkiye**ÖZET**

Bu çalışmanın amacı para ikamesi olgusu hakkında literatürde var olan bilgileri vererek, Türkiye'de son dönemde para ikamesi olgusunu incelemektir. Bu amaç doğrultusunda yöntem olarak literatür taramasından sonra "Zorunlu Karşılığa Tabi Türk Lirası Mevduat ve Döviz Tevdiat Hesaplarının Vadelerine Göre Dağılımı" verileri incelenmiştir. Para ikamesi özellikle 2001 krizinde Türkiye ekonomisinde yüksek seviyelere ulaşmıştır. Bu çalışmada incelendiği üzere ekonomide 2018 yılı itibarıyla 2001 krizine yakın oranda para ikamesi gerçekleşmiştir. Para İkamesindeki bu artışın sebebi yaşanan enflasyon ile birlikte özellikle son dönemde yüksek seyreden döviz kuru artışları olduğu gözlenmiştir. TCMB Para Politikası Kurulu kararı çerçevesinde alınan Politika Faizi kararları enflasyonla birlikte doğru orantılı bir şekilde yükselmiştir. Politika faizinin enflasyonun üzerine çekilmesinin başlıca nedeni ulusal para birimimiz olan Türk Lirası'nın değerinin korunması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Para İkamesi, Döviz Kuru, Enflasyon**ABSTRACT**

The aim of this study is to examine the phenomenon of money substitution in Turkey in the recent period by providing information about the phenomenon of money substitution that exists in the literature. For this purpose, the data of "Distribution of Turkish Lira Deposits and Foreign Currency Deposit Accounts Subject to Mandatory Provision by Maturity" were examined after a literature review as a method. Currency substitution has reached high levels in the Turkish economy, especially during the 2001 crisis. As examined in this study, as of 2018, money substitution has occurred in the economy at a rate close to the 2001 crisis. It has been observed that the reason for this increase in Currency Substitution is the inflation experienced and the exchange rate increases, which have been especially high recently. The Policy Interest Rate decisions taken within the framework of the CBRT Monetary Policy Board decision increased in direct proportion to inflation. The main reason why the policy interest rate is drawn above inflation is aimed at protecting the value of our national currency, the Turkish Lira.

Keywords: Currency Substitution, Exchange Rate, Inflation**GİRİŞ**

Tanım olarak para ikamesi ekonomide ulusal paranın bir veya birden fazla işlevinin yabancı bir paraya ikame edilmesidir. Bu olgu hakkında literatürde oldukça çalışma vardır. Tanımların büyük bir kısmında "dolarizasyon" kavramı ve para ikamesi farklı olarak ele alınmıştır. Yapılan çalışmalarda dolarizasyonun aşamaları olduğu ve bu aşamalarda insanların para ikame etmeye başlaması para ikamesi olarak değerlendirilmiştir. Devletin borç yükümlülüklerini ve harcamalarını yabancı para ile gerçekleştirmesi "Tam Dolarizasyonu" ifade etmektedir. Dolarizasyon ve para ikamesi arasındaki bu ayrım dikkate alınarak Türkiye ekonomisinde para ikamesi olgusu incelenmiş ve sebepleri irdelenmeye çalışılmıştır.

Dünya ekonomisinin tarihinde küreselleşme ile beraber ekonomik birimlerin rasyonel kararlarını verebilmesini, kararlarını uygulayabilmeleri için birçok yeni yöntem ve kolaylıklar ortaya çıkmıştır. Her ne kadar küreselleşme çok sık duyulan ve tartışılan popüler bir konu olsa da para ikamesi olgusu açısından önemli bir gelişmedir. Dünyada küreselleşme beraber 1970'li ekonomiler liberalizasyon süreçleri geçirmişlerdir. Bu gelişmelerden sonra Neo-liberal politikalar yabancı para talep edilebilmesini kolaylaştırmış ve bu sayede karar birimlerinin ulusal paranın işlevlerini belli nedenlerden dolayı yabancı paraya daha rahat ikame etmesi mümkün kılmıştır. Türkiye bu süreci takiben ülke ekonomisini değişen dünya ekonomisinden koparmamak adına 24 Ocak 1980 kararlarını uygulamıştır. 24 Ocak kararları döviz piyasasının, finansal araçların üzerindeki baskıyı ortadan kaldırmıştır. Döviz tevdiat hesaplarının 1984 yılında serbestleşmesi yabancı para talebi hızlı bir şekilde artmıştır.

Çalışma para ikamesi olgusunun tanımları, nedenleri ve etkilerini araştırılmasından sonra 1981 yılından 2001 krizine olan kesitte ve 2001 yılından 2018 yılına olan kesitte Türkiye'de para ikamesinin seyri özellikle TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi verileri kullanılarak ortaya konularak son bulacaktır.

Para İkamesi Olgusu

Para İkamesi kavramı literatürde çoğunlukla dolarizasyon kavramı ile incelenmiştir. (Basso v..d., 2007); yaptıkları çalışmada “Hane halkları ve firmalar neden yabancı para cinsinden borçlanırlar?” sorusunu sorarak aslında para ikamesi tanımını hane halkının ve firmaların yabancı para cinsinden borçlanması olarak yapmışlardır. (Feige, 2003), ekonomide yabancı paranın yerli paraya tercih edilmesini “Dolarizasyon” olarak tanımladıktan sonra, paranın değişim aracı olma işlevinin yabancı paraya ikame edilmesini “Para İkamesi (Currency Substitution)” olarak açıklamıştır. Dolarizasyon ve Para İkamesi, tanımlarına bakıldığında birbirlerine çok yakın kavramlar olarak önümüze çıkmaktadır. İki kavram arasında ki farkın yapılan çalışmalar geneline bakıldığında; (Hekim, 2008), Para İkamесinin yabancı paranın yerli paraya ikame edilebildiği ancak tamamen yerini almadığı süreçler olduğunu söylemiştir.

Literatürde ki tüm bu çalışmalara bakıldığında dolarizasyon, bir ülkede yerli para yerine tamamen yabancı paranın kullanılmasını ifade etmektedir.

(Calvo, 1999); Dolarizasyonu Kısmi Dolarizasyon ve Tam Dolarizasyon olmak üzere ikiye ayırmıştır. Kısmi Dolarizasyon; bir ülkenin paranın hesap birimi, değer saklama, ödeme aracı olma işlevlerinden biri için yabancı para kullanmasıdır. Calvo, bu çalışmayı yaptığı yıllarda Arjantin, Bolivya, Peru ve Türkiye gibi ülkelerin yabancı para mevduatları toplamının yerli paraya oranı yüzde 30’ları geçtiğini belirtmiştir. Tam Dolarizasyon ise ülkenin kendi parasını tamamen terk etmesidir.

(Schuler, 1999); Literatür de var olan kaynaklarda karşımıza çıkan bir başka bir başka çalışmayı yapmıştır. (Schuler, 1999) Dolarizasyonu: Gayriresmi Dolarizasyon, Yarıresmi Dolarizasyon ve Tam Dolarizasyon olmak üzere üç türe ayırmıştır

Gayriresmi Dolarizasyon: İlk aşamada finansal varlıkların (Financial Assets) bir kısmının yabancı varlıklarda tutulduğu, ülkedeki banka mevduatlarında yabancı mevduatların olduğu ve yastık altında yabancı banknotların saklandığı durumdur. İlk aşamanın gerçekleşmesinin sebebini insanların enflasyon nedeniyle zenginlerini korumak istemesidir. (Schuler, 1999) aynı çalışmasında iktisatçıların Para İkamesi olarak adlandırdığı durumun Gayriresmi Dolarizasyon’un ilk aşaması olduğunu belirtmiştir. İkinci aşamada ücretler, vergiler, elektrik faturaları ve yiyecek harcamaları gibi günlük giderlerin yerel parayla ödenmeye devam eder ancak otomobil ve ev gibi pahalı kalemler döviz ile ödenir. Son aşama olan üçüncü aşamada ise yerel para biriminde ki fiyatlar döviz kuruna endekslenir.

Yarıresmi Dolarizasyon: Yabancı paranın yerel para karşısında hem özel sektör hem de devlet tarafından ikinci bir alternatif olduğu durumdur. Günlük masraflarda yabancı para, yerli paranın alternatifi olarak kullanılır.

Tam Dolarizasyon: Devlet harcamalarını yabancı para ile gerçekleştirmeye başlar. Yerli madeni para hariç olmak üzere yabancı paranın özel ve baskın bir statüye ulaşması söz konusudur.

Gioavanna ve Turtelboom (1992), İkame teriminin kullanılmasını Para ikamesinin tanımı hakkında ilk sorun olduğunu belirtmişlerdir. İkame teriminin anlamı bir şeyi başka bir şeyin yerine koymak olduğu belirtilmekte, “Para İkame Edilebilirliği” teriminin kullanılmasının daha doğru bir tanım olduğunu savunmuşlardır. Para ikame edilebilirliği yabancı paranın yerli paraya tercih edilebilmesi olarak anlaşılabilir. Para ikame edilebilirliği yabancı paranın yerli paraya tercih edilebilmesi olarak anlaşılabilir.

PARA İKAMESİNE NEDEN OLAN FAKTÖRLER

Ekonomik birimlerin yabancı parayı, yerli paraya tercih etmesinin sebepleri bulunmaktadır. Bu sebeplerin başında, enflasyon nedeniyle ulusal paralarının değerinin düşmesi gelmektedir. Enflasyon bu olgunun önemli bir sebebi olmakla beraber tek başına bir neden değildir. Döviz Kuru, küreselleşme ve liberalleşme gibi kavramlarda ekonomik birimlerin yabancı para ikamesiyle yakından ilişkilidir.

Enflasyon ve Para İkamesi

Ülkede yaşanan enflasyonun diğer ülkelerden yüksek olması, kurumsal çevrenin uygun olması koşuluyla daha değerli olan paralara karşı talebi artırır. Aynı şekilde yukarıda para ikamesi tanımlarında; (Schuler, 1999), Gayriresmi Dolarizasyon tanımında ilk aşamasında insanların enflasyon nedeniyle zenginlerini korumak istediklerini ve bu ilk aşamanın para ikamesi olduğunu belirtmişti.

(Calvo v..d., 1992), yüksek enflasyonlu ülkelerde, yabancı paranın ilk önce değer ya da hesap birimi olarak daha sonra ise değişim aracı olarak kullanıldığını ve sonuç olarak para ikamesinin ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Çalışmada enflasyonun genellikle mali dengesizliklerin sonucu olarak ortaya çıktığı belirtilmiştir ve para ikamesi de yüksek enflasyonun sonucu olarak açıklanmıştır.

Enflasyonun para ikamesine sebep olduğunu yaptığı bir konuşmada (Serdengeçti, 2005), yüksek enflasyon ortamının, ulusal paranın yabancı paralar karşısında alım gücünün düşmesine yol açmasından dolayı, satın alma gücünün azalmasından korunmak amacıyla yabancı paranın tercih edilmesine yol açtığını belirtmiştir.

Enflasyon neticesinde ulusal paranın diğer yabancı paralara karşı değer kaybetmesi “Gresham Yasasıyla” çelişmektedir. Enflasyon düşürülemez ise yabancı para değerli olmaya devam edecektir. Literatürde bu durum “Their Yasası” ile adlandırılmaktadır. (Süslü & Baydur, 2002)

Finansal Liberalizasyon

1970’lerle beraber neo-liberal politikalar ülkelerin ekonomik politikalarını belirleyen temel unsurlar haline gelerek yoğun biçimde uygulanmıştır. Dar anlamıyla finansal liberalizasyon bankacılık ve diğer finansal araçlar üzerindeki kontrollerin kaldırılmasıdır. (BERKMAN, 2011)

Finansal liberalizasyon ile finansal piyasalardaki baskının ortadan kalkmaya başlaması ekonomik birimlerin ulusal paralarının taşıdığı işlevleri yabancı para ile ikame etmesini kolaylaştırmıştır. Kontrollerin kaldırılmasıyla ticari ve finansal işlemleri kolaylaştıracak teknolojik yeniliklerin hızlı bir şekilde gelişmesi ve uygulanması, para ikamesinin hızlanmasına yardımcı olmuştur. (Darıcı, 2004)

Türkiye’de para ikamesi olgusu açısından en önemli olay şüphesiz ki ülkede ki yerleşiklerin döviz tevdiat hesabı açmasının serbestleşmesidir. Nitekim, Türkiye’de 1984 sonrasında yabancı paraların serbest kalmasıyla yabancı paralara yoğun talep olmuştur. Yabancı paralara izin verilmesiyle birlikte Döviz Tevdiat Hesabı(DTH)’nın M2Y parasal büyüklüğe oranında hızlı bir büyüme gerçekleşmiştir. (Çetin, 2004)

Döviz Kuru ve Para İkamesi

Ulusal paranın devalüasyon beklentisi olduğu durumda yabancı para ve yabancı para cinsinden finansal varlıklara talebin artması beklenir. Enflasyonist ortamda ulusal paranın devalüasyon beklentisi normaldir. Uluslararası rekabetin devam edebilmesi açısından ulusal paranın yurtiçi ve yurtdışı enflasyon oranları arasındaki fark kadar devalüe edilmesi gerekir. Böyle bir durumda elde yabancı para buldurmanın görece karlılığı artmakta, kişiler ellerinde bulundurdukları ulusal parayı yabancı para ile değiştirme yoluna gitmektedir. (Erdem, 1999)

Finansal serbestleşmeyle serbest döviz kuru sistemlerini tercih eden ülkelerde ulusal paranın devalüasyon beklentisi yabancı paraya olan talebi artıracaktır. Bu ilişki sadece tek yönlü değildir. Para talebine olan artış paranın değer kaybetmesine neden olacağından para ikamesi hem döviz kurundan etkilenmekte hem de döviz kurunu etkilemektedir. (Sarı, 2007)

PARA İKAMESİNİN ETKİLERİ

Para ikamesinin ciddi boyutlarda yaşandığı ekonomilerde makroekonomik açıdan uygulanan politikaların sonuca ulaşması açısından engel teşkil etmesi, bu ülkeler için para ikamesinin olumsuz etkilerinden biridir. Bu etkiler özellikle para, döviz kuru ve maliye politikalarının etkisizliğini gündeme getirebilir.

Para İkamesinin Para Politikasına Etkisi

Para ikamesinin para politikasına etkisi olarak ele alabileceğimiz en önemli unsur, dolaşımda ki yabancı para mevduatlarında artış olması para arzının kontrolünü zorlaştırmasıdır. Ulusal paraya olan talebin kısıtlı ve istikrarsız olmasıyla para politikası araçlarının etkinliği yitirilmektedir. (Erdem, 1999) (Dumrul, 2010)

Türkiye’de TCMB tarafından 2002 yılı raporları ve basın duyuruları incelendiğinde, nihai hedefi fiyat istikrarı olan TCMB’nin 2002-1 sayılı basın duyurusunda yabancı varlıklara olan talep yıllardır süregelen iktisadi yapının bozukluğu ile oluşan karamsar beklemeleşlerin ve döviz kurunun iktisadi temellerden uzak şekilde artmasıyla giderek büyüyen bir köpük olarak nitelendirilmiştir. TCMB’nin kamuoyuyla paylaştığı 2002 yılına dair beklentilerin içinde bu köpüğün ortadan kalkması bulunmaktadır. (TCMB, 2002)

Para İkamesinin Döviz Kuruna Etkisi

Para ikamesi döviz kurunun oynaklığına ya da belirsizliğine sebep olabilmektedir. Literatürde var olan çalışmalarda para ikamesi ile döviz kuru oynaklığı arasındaki pozitif yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bu alt başlığı daha iyi sunmak için literatürde var olan bilgilerle daha önce bahsettiğimiz konularla ilişkilendirmek faydalı olacaktır.

1984 yılı itibariyle Türkiye liberalizasyon politikaları sebebiyle yerleşiklerin döviz tevdiat hesabı açmasına izin vermiş ve daha sonra para ikamesi olgusu ekonomik istikrarsızlar sebebiyle para ikamesi ciddi bir şekilde gündeme gelmeye başlamıştır. Para ikamesine döviz kuruna ilişkin yabancı paranın değer kaybetmesine dair beklentiler, para ikamesine sebep olmakla beraber para ikamesi de döviz kuruna etki etmekte ve döviz

kurunun oynaklığına ya da belirsizliğine sebep olmaktadır. Literatürde bu çift yönlü nedensellikten döviz kuru belirsizliği ve para ikamesi arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır.

Döviz kurunun nasıl belirlendiğini açıklamaya çalışan yaklaşımlardan bir tanesi de para ikamesi yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre para ikamesi derecesindeki artış döviz kurunu kararsızlaştırmakta tam bir ikamenin olduğu durumda döviz kuru belirlenmemektedir. (Polat, 2017)

(Taşçı, Darıcı, & Erbaykal, 2009) yaptıkları çalışma ile para ikamesinin kur oynaklığı üzerindeki etkisini EGARCH-M modeli sonucunda doğru yönlü olarak saptamışlardır. Ayrıca para ikamesi sürecinin tersine dönmesi ve döviz kuru oynaklığını azalmasıyla ekonomideki karar vericilerin kurdan kaynaklanan risklerinin azalacağını ve kurun seyri ile isabetli tahminler yapabileceklerini belirtmişlerdir. Oynaklığın azalması para ikamesi azaltarak, para talebini istikrara kavuşturacaktır.

Para İkamesinin Senyoraj Gelirine Etkisi

Senyoraj gelirinin kısaca tanımı, devletin para basarak elde ettiği gelirdir. Bu geliri devlet paranın parasal değeri ile para basmanın maliyeti arasındaki farktan elde etmektedir. Para otoritesi kamu açıklarının kapatılması para basarak parasal tabanda genişlemeye gidebilir.

Para ikamesinin yaşandığı bir ekonomide para otoritesinin bastığı para ekonomik birimler tarafında talep edilmediğinde yurt içi reel para balansları azaldığı için para ikamesi yaşanmaması durumuna göre aynı miktarda senyoraj geliri elde etmek için daha çok enflasyon yaratılması gerekmektedir. Bu durum ekonomide hiper enflasyon sürecine yol açmaktadır. (Togay, 1997)

(Taşçı & Darıcı, 2008) yaptıkları çalışmada Cagan tipi reel para talebi fonksiyonunu kullanarak yaptıkları çalışmada ekonomik birimlerin ulusal paradan uzaklaşmasıyla (para ikamesi) ulusal para talebi negatif etkilendiğinde reel para talebine olan azalışla toplanan Senyoraj geliri de azalış gösterecektir. Ters durumda ulusal para talebinin artmasıyla toplanan Senyoraj geliri de artacaktır.

Para İkamesi ve Enflasyon Vergisi

Devlet kamu açığını kapamak için para basma yoluna gittiğinde enflasyondaki yükselmeden dolayı paranın satın alma gücünün düşmektedir. Ellerinde para bulunduranların satın alma gücünün azalışı devlete enflasyon vergisi diye tabir edilen bir şekilde kaynak sağlamaktadır. Mevcut şartlarda para ikamesinin artışı neticesinde devletin enflasyon vergisinden için eski duruma göre aynı miktarda gelir elde edebilmesi daha fazla enflasyon yaratması gerekmektedir.

Tablo 1: Para İkamesi ve Enflasyon Vergisi

Enflasyon (%)	Enflasyon Vergisi / Reel Milli Gelir	Para İkamesi (%)
80	3,40	50
55	3,40	0
55	2,45	50
38,5	2,45	0
80	2,20	75
134	3,40	75

Kaynak: (Altınkemer, 1996).

TCMB Araştırma genel müdürlüğünün bu konuda yaptığı çalışmada yukarıdaki tabloya göre para ikamesinin yüzde 50, enflasyonun ise yüzde 80 olduğu mevcut durumda devletin enflasyon yaratarak kapatabileceği bütçe açığı milli gelirin yüzde 3.4 oranındadır. Aynı para ikamesi oranında yüzde 55 enflasyon ile kapatılabilen açık milli gelirin 2.45 oranındadır. Para ikamesinin yüzde 50'den yüzde 75'e yükselmesi halinde devletin ilk durumdaki gibi milli gelirin 3.4'ü kadar bütçe açığını finanse edebilmesi için enflasyonun yüzde 134'e çıkması gerekmektedir. Görüldüğü üzere para ikamesinin artması enflasyon vergisine üzerinden olumsuz etki yaratmaktadır. (Altınkemer, 1996)

Para İkamesinin Diğer Etkileri

Yukarıda bahsedilen üç başlık para ikamesinin ciddi etkileri olarak görünebilir. (Erdem, 1999), yaptığı çalışmada para ikamesinin etkileri altında yukarıda bahsettiğimiz etkiler dışında bir çok etkiden bahsetmiştir. Söz konusu diğer etkiler aşağıda kısaca bahsedilmiştir.

Geri Dönülmez Olma Hysteresis Etkisi: Para ikamesini tersine çevirecek koşulların varlığı halinde kişiler alışkanlık sebebiyle para ikamesinden vazgeçmeyebilirler. Bu durum Hysteresis etkisi olarak adlandırılmıştır. Başka bir deyişle para ikamesinin kronik alışkanlık haline gelmesidir.

Paranın Dolaşım Hızına Etkisi: Ulusal paradan kaçışın hızlanması reel para miktarının azalmasına ve dolayısıyla paranın dolaşım hızının artmasına sebep olur.

Gelir Dağılımına Etkisi: Para ikamesi durumunda ülkedeki yüksek gelir grubundaki kişilerin enflasyon vergisinden kaçabilmeleri için kullanacakları araçlar daha fazladır. Düşük gelir grubundaki kişilerin para ikamesi nedeniyle görece bozulur ve gelir dağılımı olumsuz yönde etkilenir.

Kredilere Etkisi: Para ikamesinin arttığı dönemlerde mali kurumların portföy bileşimleri de değiştiğinden ulusal para cinsinden kredi olanakları daralır. Yabancı para ile borçlanmanın beklentiler nedeniyle külfetli olması üretim olanaklarının yeterince kullanılmasını olumsuz etkileyerek milli gelirden düşürücü etki yaratır.

Üretim ve Üretkenliğe Etkisi: Firmalar finansal işlemlere daha fazla girdi kullanmak durumunda kalır. Hanehalkları enflasyon vergisinden kaçmak için daha fazla zaman harcar. Firmaların üretkenliği yabancı para hesapları veya menkul kıymetlerin kullanımı ile artabilir.

Likidite ve Dağıtım Etkisi: Firmalar kendilerini korumak amacıyla mal ve hizmet fiyatlarını dolara endeksler ancak ücretleri ulusal para ile ödemeye devam ederler. Bu durumda girişimcilere kaynak transferi söz konusudur. Bilançolarındaki yabancı para borç durumu ile toplam faaliyetler içinde ihracatın payı önemlidir. Yabancı para cinsinden yükümlülükler yabancı para cinsinden varlıklarını aşarsa firmaların borç yükü artacaktır.

TÜRKİYE'DE PARA İKAMESİ SÜREÇLERİ

1980'li yıllar ile başlayan liberalizasyon sürecini takiben Türkiye'de yerleşiklerin döviz tevdiat hesabı bulundurmalarına izin verilmiştir. Türk lirasının ikame edilebilirliği üzerindeki baskının ortadan kalması ile Türkiye ekonomisinde para ikamesi ciddi bir olgu olmaya başlamıştır. Ekonominin para ikamesi konusunda yaşadığı tecrübeleri tarihte ikiye ayırabiliriz. İlk ayırım 1984 yılından başlayarak 2001 krizine değin yaşanan para ikamesi sürecidir. İkinci ayırım ise 2001 krizinden sonra uygulanmaya başlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile ters para ikamesi sürecinin yaşanmasıdır. Bu iki ayırım dışında son dönemde enflasyon oranındaki ve döviz kurundaki artışlarla yabancı paraya talep artarak para ikamesi süreci ortaya çıkmaya başlamaktadır.

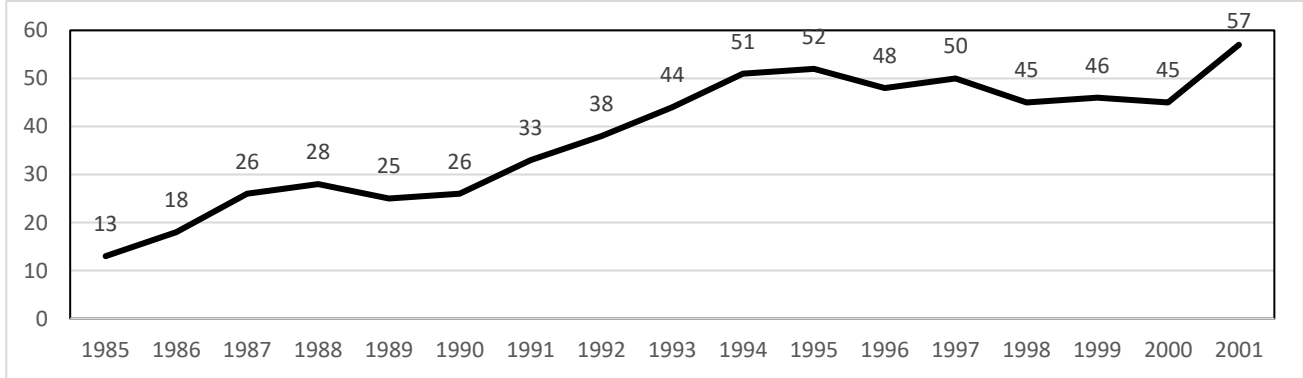
1984-2001 Yılları Arasında Para İkamesi ve Yaşanılan Süreçler

Liberalleşme süreciyle birlikte 1989 yılına kadar nominal döviz kurundaki hızlı değer kaybı ve yüksek enflasyon nedeniyle döviz tevdiat hesaplarında hızlı bir yükseliş olmuştur. 1988 yılında döviz mevduatlarının toplam mevduata oranı yüzde 28'i görmüştür. Bu aşamadan sonra Türkiye ekonomisi açısından önemli bir olay 1989 yılında Türk lirasının konvertibl hale gelmesidir. Konvertibl ve Türk lirasının reel olarak değer kazanmasıyla Döviz tevdiat hesaplarında belirgin bir azalma olmuştur. (Balıkcıoğlu, 2003)

1994 yılına gelindiğinde aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere para ikamesinin genel eğilimi artış yönündedir. Dışarıya tamamen açılan Türkiye, ulusal parasının konvertiblının sağlanması, kamu borçlarının yarattığı döviz talebi artışı, döviz fiyatlarının yükselmesine yol açmış ve para ikamesine neden olmuştur. 1994 yılında hükümetin para basarak faizleri düşürmeye çalışması döviz fiyatlarının büyük ölçüde artmasına neden olmuştur. (SÜSLÜ B., 2001),

Bunun sonucunda aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere para ikamesi 1995 yılında yüzde 52 olmuş ve 1985-2001 yılları arasında para ikamesi oranlarında en yüksek ikinci oran olmuştur. Aşağıdaki grafik, tablo 2'deki verilerle para ikamesinin yıllar bazında artış ve azalışlarını daha net görmek için çıkartılmıştır.

Şekil 1:Para İkamesi Oranlarının Yıllar Bazında Grafiği (1985-2001)

Görüldüğü üzere 1995 yılında yüzde 52'lik oran grafiğin ikinci tepe noktasını oluşturmuştur. 2000 yılına kadar olan sürede döviz mevduatlarının toplam mevduatlar içindeki oranı 2000 yılına kadar azalma göstermekle beraber 1995 yılında sonra 2000 yılında en düşük düzeye gelerek yüzde 45 olmuştur. 2001 yılında ise bir önceki seneye bakıldığında oldukça sert bir yükseliş göstermiş ve yüzde 57 olmuştur.

Tablo 2: Döviz Tevdiat Hesaplarının Toplam Mevduatlar İçindeki Payı (1985-2001)

Yıllar	Döviz Mevduat	Toplam Mevduat	Para İkamesi Oranı
1985	1.183	9.241	13
1986	2.436	13.279	18
1987	5.356	13.279	26
1988	9.512	33.594	28
1989	14.135	56.371	25
1990	21.793	84.088	26
1991	50.936	153.980	33
1992	103.234	268.957	38
1993	190.617	429.185	44
1994	565.005	1.109.461	51
1995	1.157.966	2.239.066	52
1996	2.627.629	5.428.049	48
1997	5.493.852	10.896.636	50
1998	8.789.452	19.703.195	45
1999	18.420.635	40.114.009	46
2000	25.341.684	56.002.514	45
2001	58.732.348	103.654.033	57

Kaynak: (Özen, 2018)

2001 yılında gerçekleşen şubat krizi para ikamesinin artışının en büyük nedeni olduğu görülmektedir. Kriz döneminde ulusal paraya güven azalması, yabancı paralar karşısında değer kaybetmesi ve ekonomiye güvenin olumsuz yönde olması gibi nedenler sonucunda para ikamesindeki artış da kaçınılmaz olmuştur. 2001 yılında gerçekleşen kriz para talebini de önemli ölçüde etkilemiştir. Kriz süresince TL yabancı paralara karşı değer kaybetmiştir. 2001 yılı sonunda değer kaybı dolar karşısında yüzde 115, euro karşısında ise yüzde 107 olmuştur. (Çolak, 2012).

2001-2005 Kesitinde Ters Para İkamesi Süreci

2001 yılında yaşanan krizden sonra para arzının arttığı, faiz oranlarının düştüğü ve büyümenin yaşandığı konjonktürde enflasyonun azaldığı gözlemlenmektedir. Olumlu yöndeki gelişmelerle ülke ekonomisine duyulan güvenin artması ve Türkiye'ye yönelik artan yabancı sermaye girişleri TL'nin ABD dolarına ve avroya karşı değer kazanmasına neden olmuştur. Değerli TL ve nispeten düzelen ekonomik göstergeler neticesinde Türk ekonomisinin en önemli sorunlarından biri olan para ikamesinin de etkisini kaybettiği gözlemlenmektedir. (Yılmaz & Arı, 2013)

Tablo 2: Dolar Kuru ve Yabancı Mevduatların Toplam Mevduata Oranı

Yıllar	USD/TL	YP Mevduatı/Toplam Mevduat (%)
2002	1,51	57,3
2003	1,50	48,6
2004	1,43	44,7

Kaynak: <http://www.mahfiegilmez.com>

Yukarıdaki tabloda görülen para ikamesindeki azalışı anlamak adına 2001 krizinden sonraki gelişmelere daha detaylı bakacak olursak:

- ✓ 2002-2005 döneminde enflasyon ve nominal faizlerde önemli düşüşler yaşanmıştır.
- ✓ 2001 krizinde yüzde 7.5 oranında küçülen ekonomi 2002 yılında yüzde 7.7 oranında büyümüştür.
- ✓ Mali disiplinde sağlanan süreklilik, uygulamaya konulan yapısal reformlar ve fiyat istikrarına odaklanan sıkı para politikası sonucu makroekonomik istikrarda önemli mesafe alınmasıyla enflasyonun düşmüştür.
- ✓ YTL'nin önemli ölçüde değer kazanmıştır.(Özeren, 2012)

Bu gelişmeler ile birlikte Türkiye ekonomisi 2001 krizi sonrasında ters para ikamesi sürecine girmiştir. Nitekim 2004 yılına kadar önemli derecede azalmıştır. 2005 yılında yüzde 36 olarak gerçekleşmiştir.

2005'den 2018'e Para İkamesi Olgusunun Gelişimi

2005-2009 kesitinde para ikamesi oranında ciddi bir değişimin olmamıştır. Para ikamesi oranı 2005 yılında yüzde 36, 2009 yılında ise yüzde 33 olmuştur. Para ikamesi oranında ciddi bir değişim olmamasına rağmen Türkiye açısından 2005 yılı bunun aksine değişim yılı olmuştur. Para arzı bir önceki yıla göre yüzde 40-50 civarında artmış ve yine 2005 yılında YTL'ye geçiş yapılmıştır. 2006 yılında açık enflasyon hedeflenmesine geçilecek olması nedeniyle 2005 yılı geçiş yılı olmuştur (Meçik & Karabacak, 2011).2005 yılındaki bu

gelişmeler ile 2009 yılı sonrası para ikamesinin seyri azalış eğiliminde olmuştur. 2001 krizinden sonraki ekonomideki iyileşmenin sonucu olarak para ikamesi oranındaki azalma devam etmiştir.

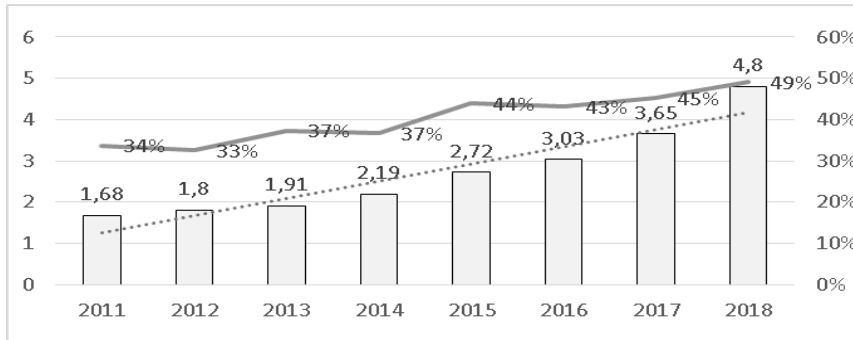
Tablo 3: Toplam Mevduatlar (Türk Lirası, Döviz Tevdiat, Toplam Mevduat) ve Para İkamesi Oranı

Yıllar	Türk Lirası Toplam	Döviz Tevdiat Toplam	Toplam Mevduat	Para İkamesi Oranı
2005	150.854.206,00 ₺	85.256.849,77 ₺	236.111.057,11 ₺	36%
2006	178.951.975,00 ₺	114.615.728,46 ₺	293.567.703,46 ₺	39%
2007	220.680.679,00 ₺	117.827.780,59 ₺	338.508.459,59 ₺	35%
2008	282.366.588,00 ₺	150.347.564,99 ₺	432.714.152,99 ₺	35%
2009	324.208.601,00 ₺	160.346.943,34 ₺	484.555.544,34 ₺	33%
2010	413.475.814,00 ₺	170.591.169,26 ₺	584.066.983,26 ₺	29%
2011	437.082.591,00 ₺	222.476.597,01 ₺	659.559.161,56 ₺	34%
2012	495.189.277,00 ₺	239.477.186,42 ₺	734.666.429,55 ₺	33%
2013	566.501.906,00 ₺	337.253.312,19 ₺	903.755.170,66 ₺	37%
2014	634.379.457,00 ₺	368.089.577,59 ₺	1.002.469.034,59 ₺	37%
2015	678.601.923,00 ₺	531.845.893,80 ₺	1.210.447.816,80 ₺	44%
2016	808.721.032,00 ₺	615.541.202,71 ₺	1.424.262.234,71 ₺	43%
2017	905.924.148,00 ₺	749.719.591,23 ₺	1.655.643.739,23 ₺	45%
2018	1.019.818.605,00 ₺	982.659.111,44 ₺	2.002.477.716,44 ₺	49%

Kaynak: TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (2005-2018) Erişim: 29.10.2018

TCMB'nin Elektronik Veri Dağıtım Sisteminde bulunan "Zorunlu Karşılığa Tabi Türk Lirası Mevduat ve Döviz Tevdiat Hesaplarının Vadelerine Göre Dağılımı" verileri alınarak hazırlanan yukarıdaki tabloya göre para ikamesi oranlarında 2010 yılındaki en düşük seviyeden sonra 2011 yılında artış gerçekleşmiş ve bu yıldan sonra para ikamesi oranının sürekli artış eğiliminde olduğu gözlenmiştir.

Son dönemde para ikamesi artışların başlıca sebepleri enflasyon ve döviz kurundaki artışlardır. Dolayısıyla da karar vericilerin ekonomiye duydukları güven azalmaktadır. Döviz kurundaki artış ile 2011 yılından bu yana para ikamesindeki artış arasındaki doğrusal ilişki aşağıdaki grafikte görülmektedir.

Şekil 2: Döviz Kuru ve Para İkamesi Arasındaki İlişki

Kaynak: TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi Döviz Kurları (2011-2018)

2011-2018 yılları arasındaki döviz kuru ve para ikamesi arasındaki ilişkinin doğrusallığı için korelasyon testi ile de ortaya koymak yerinde olacaktır. Aşağıdaki tablo belirtilen yıllar kesitinde para ikamesi oranları ve döviz kurlarını gösterilmiştir.

Tablo 4: Döviz Kurları ve Para İkamesi (2011-2018)

Yıllar	Para İkamesi	Döviz Kurları
2011	33,73	1,68
2012	32,60	1,80
2013	37,32	1,91
2014	36,72	2,39
2015	43,94	2,72
2016	43,22	3,03
2017	45,28	3,65
2018	49	4,80

Döviz kurlarındaki artışlarla birlikte ulusal paranın değer kaybetmesi sonucunda karar birimlerinin servetlerini koruma güdüsüyle yabancı para taleplerinde artış olması son derece doğaldır. Bu iki olgu arasındaki ilişki SPSS programı kullanılarak korelasyon testi ile test edilmiştir.

YÖNTEM

Araştırma Türkiye ekonomisinde 1984-2018 kesitinde para ikamesi süreçlerini kapsamaktadır. Para ikamesi sürecinde değişimler meydana getiren yaşanan gelişmeler göz önünde bulundurularak zaman kesiti üç döneme ayrılmıştır. 1984'de döviz tevdiat hesaplarının serbest bırakılmasından 2001 krizine kadar uzanan süreçtir.

İkinci dönem ise kriz sonrası ekonomik iyileşme ile beraber ters para ikamesinin yaşandığı süreçtir. Üçüncü dönemde ise ters para ikamesi süreci son bulmuş ve para ikamesi olgusu tekrar kendini göstermeye başlamıştır. Para ikamesi oranları döviz tevdiat hesapların toplam mevduatlar içindeki payı olup, yıl bazında TCMB'nin Elektronik Veri Dağıtım Sistemi verilerinden alınmıştır. Türkiye ekonomisindeki para ikamesi olgusu literatürdeki bilgilerle incelenmiştir. Döviz kuru ile ilişkiyi saptamak adına 2011-2018 yılları arası dolar kuru verileri ve para ikamesi oranları arasındaki ilişki korelasyon analizi ile incelenmiştir.

BULGULAR

Çalışmada Türkiye ekonomisine ait döviz kuru ve para ikame oranı verileri kullanılarak bulgulara ulaşılmıştır. Para ikamesi olgusu Türkiye ekonomisinde bu bulgulardan yola çıkılarak üç döneme ayrılmıştır. İlk dönem liberalizasyon ile başlayan ve 1980'li yıllara denk gelen dönemdir. Bu yıllarda döviz tevdiat hesapları serbestleştirilmiş ve Türkiye dünyaya entegre olmayı hedeflemiştir. Serbestleşme ile beraber para ikamesi olgusu ortaya çıkmıştır. Yaşanan enflasyonlar ve döviz kuru oynaklıkları yabancı parayı olan talebi artırmıştır. İkinci dönem ise para ikamesi oranının azalmaya başladığı yılları kapsayan ve 2001 krizinden sonrası döneme denk gelen 2001-2005 kesitidir. Krizden sonra atılan reform adımları ve enflasyonla mücadele için uygulanan sıkı para politikası ile ulusal paraya güven artmış ve ters para ikamesi süreci yaşanmıştır.

Literatürdeki çalışmalara uygun olarak Türkiye ekonomisi için para ikamesi olgusu incelendiğinde son dönemdeki para ikamesi oranındaki artışların enflasyon ve döviz kuru oynaklıkları olmak üzere başlıca iki sebebi vardır. Enflasyon ve para ikamesi arasındaki ilişki için en önemli bulgu enflasyon oranının %68 olduğu 2011 yılında para ikamesi oranı %57 olmasıdır. 2018 Kasım ayına gelindiğinde ise bir önceki yılın aynı ayına göre %22 olan enflasyon oranına karşılık, para ikamesi oranı %49'dur. Aynı kesitte yıllar içinde dolar kuru artışlarıyla beraber para ikamesi oranlarında artış olmuştur. İki değişken arasındaki korelasyon analizinde katsayı 0,92 çıkmıştır. Bu değer döviz kuru ve para ikamesi olgusu arasında yüksek pozitif ilişki olduğunu göstermektedir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Çalışmada sonuç olarak görülmektedir ki insanların yabancı para talep etmelerinin temelinde servetlerini koruma içgüdüğü yatmaktadır. Ekonomilerde yaşanan olumsuz gelişmeler ve geleceğe dair olumsuz beklentiler ulusal paraya karşı güvenin azalmasına sebep olacaktır. Para ikamesi olgusu bir ekonominin gidişatı hakkında uyarılarda bulunabilir. Şöyle ki yabancı paraya olan talep ülke ekonomilerdeki sorunlardan kaynaklanmaktadır. Karar birimleri portföy çeşitlendirmesi için normal şartlarda para ikame edebilse de para ikamesi oranlarındaki ciddi artış ekonomide sorunun ya da sorunların olduğunu ifade edebilir.

Türkiye ekonomisinde 1984 yılında döviz tevdiat hesaplarına izin verilmesiyle para ikamesi süreci başlamıştır. İnsanlar ekonomiden beklentileri doğrusunda yabancı para taleplerini dönem dönem arttırmış veya azaltmıştır. İlerleyen yıllarda Türkiye ekonomisi yüksek enflasyon oranları, Türk lirasının değer kaybetmesi gibi olumsuzluklar yaşamıştır. Türkiye ekonomisi açısından bu talebin en büyük belirleyicileri enflasyon ve döviz kurunda meydana gelen değişimlerdir. Para ikamesi olgusu sadece enflasyon ve döviz kuru beklentilerindeki değişimlerin sonucu değil, aynı zamanda nedeni olabilmektedir.

Türkiye'de 2001 krizi ülke ekonomisinin güvenin azalmasına sebep olmuştur. İnsanlar ciddi şekilde para ikame etmişlerdir. Bu yılda gerçekleşen para ikamesi oranı yüzde 57'dir. Toplam mevduatlar içindeki yabancı mevduatların payı bu derecede olması 2001 krizinin olumsuz bir sonucudur. 2001 krizi sonrasında ise ekonomi toparlanmaya başlamıştır. Enflasyonu düşürebilmek adına sıkı maliye politikası devreye sokulmuş, yapısal reformlar uygulanmaya başlanmıştır. Nihayetinde Türkiye, kriz sonra yabancı yatırımların da ülkeye girmeye başlamasıyla ekonomiye güvenin kriz sonrasında sağlamlaştığını göstermiştir. Karar birimleri bu olumlu gelişmelerle beraber yabancı paraya karşı olan taleplerini azaltmıştır. Bu dönem ters para ikamesi süreci yaşanmaya başlanmıştır.

Son yıllarda para ikamesi oranlarında bir artış gözlemlenmektedir. Artışın sebepleri geçmiş dönemde olduğu gibi enflasyon ve döviz kurundaki artışlardır. Bu çalışmanın sonucu tekrar bizi önemli bir noktaya getirmiştir. 2018 yılının Türkiye ekonomisi açısından olumsuz gidişatı para ikamesi oranını ciddi boyutlara ulaştırmıştır. 2001'deki krizde yüzde 57 olan para ikamesi oranı 2018 yılının sonunda %49'dur. İki yıldaki oranlara bakıldığında kriz ortamında gerçekleşen para ikamesi oranına 2018'de Türkiye ekonomisinde para ikamesi oranının bu kadar yaklaşması bir uyarı niteliğindedir.

KAYNAKÇA

Altinkemer, M. (1996). *Para İkamesi, Hiperenflasyon Ve İstikrar Programı*. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü, 291-292.

- Aysoy, D. (2017). *Türkiye'de Merkez Bankası Müdahaleleri İle Döviz Kuru Arasındaki İlişki (1 Ocak 2004 - 30 Haziran 2015) Doktora Tezi*. T.C. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Muhasebe Ve Finansman Doktora Programı, 14.
- Balıkciöğlü, M. (2003). *Resmi Dolarizasyon Ve Olası Türkiye Uygulaması* T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Berkman, A. N. (2011). *Türkiye'de Finansal Liberalizasyon Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki*. C.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 260.
- Calvo, G. A. (1999). *On Dollarization*. <http://www.Columbia.Edu/~Gc2286/Documents/Ciecpn5.Pdf>.
- Calvo, G. V. ((1992). *Currency Substitution In Developing Countries: An Introduction*. Imf Working Paper.
- Çetin, A. (2004). *Enflasyon, Döviz Kuru Belirsizliği Ve Dolarizasyon Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği*. İktisat İşletme Ve Finans, 102.
- Çolak, Ö. F. (2012). *Türk Bankacılık Sektörününün Şubat 2001 Krizi Sonrası Durumu Ve Yeniden Yapılandırma Programı. Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2012/14*.
- Darıcı, B. (2004). *Para İkamesi Olgusu Ve Türkiye*. T.C. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 55.
- Dumrul, C. (2010). *Türk Ekonomisinde Para İkamesinin Belirleyicilerinin Sınır Testi Yaklaşımı İle Eş-Bütünleşme Analizi*. Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 199-231 .
- Erdem, A. A. (1999). *Para İkamesi Ve Finansal Boyutları (Teori Ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme)*. T.C Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 9.
- Feige, E. L. (2003). *Dynamics Of Currency Substitution, Asset Substitution And De Facto Dollarisation And Euroisation In Transition Countries. Comparative Economic Studies*, 358–383.
- Giovanni A, V. T. (1992). *Currently Substituon*. Nber Working Paper, 4232.
- Hekim, D. (2008). *Para İkamesi Histerisi: Türkiye Örneği*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 27-43.
- Henrique S. Basso, O. C.-G. (2007). *Finançal Dolarization: The Role Of Banks And Interest Rates*. European Central Park Working Paper Series No 748, 5.
- Meçik, O., & Karabacak, M. (2011). *Türkiye'de Enflasyon, Finansal Derinleşme Ve Büyüme İlişkisi*. Anadolu International Conference In Economics II , 15-17.
- Özen, A. E. (2018). *Dolarizasyon Olgusu: Teorik Bir İnceleme Ve Türkiye Örneği*. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 101-113.
- Özeren, S. (2012). *2001 Krizi Sonrası Ekonomik Büyüme, İstihdamdaki Gelişmeler Ve Beklentiler*. *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2012/81*.
- Polat, G. (2017). *Döviz Kurlarını Açıklayan Yaklaşımlar*. European Journal Of Managerial Research.
- Sarı, İ. (2007). *Makroekonomik Değişkenlerin Dolarizasyon Sürecine Etkisi: Ampirik Bir Yaklaşım*. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü* , 24-25.
- Schuler. (1999). *Basics Of Dollarization*. Joint Economic Committee Staff Report.
- Serdengeçti, S. (2005). *Dolarizasyon / Ters Dolarizasyon*. Eskişehir: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Süslü, & Baydur, B. C. (2002). *Para İkamesi ve Türkiye'deki Gelişimi*. I.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 47/96.
- Süslü, B. (2001). *Türkiye'de 1990 Sonrası İzlenen Faiz Politikası*. Muğla Üniversitesi Sbe Dergisi Sayı 3.
- Taşçı, H. M., Darıcı, B., & Erbaykal, E. (2009). *Ters Para İkamesi Süreci Ve Döviz Kuru Oynaklığı: Türkiye Örneği*. Doğu Üniversitesi Dergisi, , 102-117.
- Taşçı, M., & Darıcı, B. (2008). *Türkiye'de Para İkamesi Ve Ters Para İkamesinin Döviz Kuru Aracılığıyla Senyoraj Geliri Üzerine Etkisi*. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 89-104.
- Tcmb. (2002). *2002 Yılında Para Ve Kur Politikası Ve Muhtemel Gelişmeler*. <http://www.tcmb.gov.tr/> tcmb. (2002). *2002 Yılında Para Ve Kur Politikası Ve Muhtemel Gelişmeler*. 2002-1 Sayılı Basın Duyurusu.

Togay, S. (1997). *Para İkamesi Nedenleri Ve Yarattığı Sonuçlar*. Ekonomik Yaklaşım , 98-99.

Türkiye'de 1980 Sonrası İzlenen Faiz Poli. (Tarih Yok).

Yılmaz, A., & Arı, A. (2013). *Gevşek Parasal Göstergeler Ve Enflasyon Hedeflemesi Stratejisi Altında, Enflasyonla Mücadele: 2001-2011 Türkiye Deneyimi*. Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi Cilt Xxxiv, Sayı I, S. 11-31.